

PROBLEMINIAI SUKČIAVIMO KVALIFIKAVIMO IR TAIKymo ASPEKTAI LIETUVOS TEISMŲ PRAKTIKOJE

Olegas Šibkovas¹,

DOI: <http://dx.doi.org/10.7220/2029-4239.16.5>

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariama aktuali Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir kitų teismų praktika sukčiavimo ir nusikaltimų finansų sistemai baudžiamosiose bylose. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojama praktika baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų yra nevienareikšmė, dėl ko ikiteisminio tyrimo institucijoms ir žemesnių instancijų teismams atsiranda Lietuvos Respublikos BK² 182 straipsnio taikymo ir aiškinimo problemų. Teismų praktikoje daug dėmesio skiriama apgaulės, kaip pagrindinio sukčiavimo požymio, suvokimui ir aiškinimui, nurodant, kad apgaulė yra pagrindinis požymis, leidžiantis atriboti sukčiavimus nuo kitų nusikalstamų veikų ir civilinių teisinių santykių, tačiau paties apgaulės požymio nevienareikšmis suvokimas ir skirtingas aiškinimas teismų praktikoje suponuoja sukčiavimo nusikaltimų ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo klaidas, nepagrįstai ilgą baudžiamųjų bylų dėl sukčiavimo nagrinėjimo laikotarpius, neteisingus ar nepagrįstus teismų sprendimus tokio pobūdžio bylose, nepagrįstus apkaltinamųjų ar išteisinamųjų nuosprendžių priėmimus, teorinio ir praktinio pobūdžio sunkumus siekiant atriboti sukčiavimus nuo nusikaltimų finansų sistemai ir nuo civilinių teisinių santykių. Straipsnyje siekiama apžvelgti ir išanalizuoti susiklosčiusios teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose raidą, priežastis, problematiką, išanalizuoti apgaulės požymio sąvoką ir atskirus šio požymio, kaip tam tikro proceso, elementus, įvertinti šio požymio reikšmę formuojamai teismų praktikai sukčiavimų ir nusikaltimų finansams bylose, verslo bei mokesčiniams santykiams, ypatingą dėmesį skiriant teismų praktikoje susiformavusiam apgaulės, naudojamos išvengiant turtinės prievolės, sampratai ir elementų ypatumams.

¹ Autorius yra Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto lektorius, Kauno apygardos teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjas.

² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // *Žin.* (2000, Nr. 89-2741).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI

Baudžiamoji teisė, baudžiamoji atsakomybė, sukčiavimas, apgaulė, turtinės prievolės išvengimas, nusikaltimai finansams.

IVADAS

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau ir BK) 182 straipsnio, reglamentuojančio baudžiamąją atsakomybę už sukčiavimą, dabartinė redakcija, numatanti atsakomybę tam, kas apgaule savo ar kitų naudai įgijo svetimą turtą ar turtinę teisę, išvengė turtinės prievolės arba ją panaikino, įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1 d. Nepaisant sąlyginai ilgo sukčiavimo normos taikymo teismų praktikoje laikotarpio ir pakankamai didelio kiekio baudžiamųjų bylų dėl sukčiavimo išnagrinėjimo, tenka pastebėti, kad teismai, nagrinėdami baudžiamąsias bylas dėl sukčiavimo, iki šiol susiduria su įvairiomis šios normos taikymo problemomis. Besiformuojant teismų praktikai kyla vis daugiau sukčiavimo normos aiškinimo ir taikymo variacijų, atsiranda problemų įvertinant apgaulės požymį bei sukčiavimo santykį su vengimu mokėti mokesčius, atribojant sukčiavimą nuo civilinio delikto ir kitų nusikalstamų veikų. Šiems ir kitiems sukčiavimo normos taikymo aspektams Lietuvos teismų praktikoje skiriama daug dėmesio, tačiau tenka konstatuoti, kad teismai dažnai nevienodai supranta atskirus sukčiavimo požymius. Labai plati ir nevienoda sukčiavimo normos taikymo teismų praktika lemia neteisingų ar nepagrįstų nuosprendžių priėmimą, nepagrįstą fizinių ir juridinių asmenų bei verslo subjektų įtraukimą į baudžiamąjį procesą, perteklinį civilinių teisinių santykių kriminalizavimą, nesąžiningų asmenų siekį manipuliuoti baudžiamuoju persekiojimu ir kitas neigiamas pasekmes. Pastaruoju metu pastebimas vis didesnis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau LAT, Aukščiausiojo teismo) ir mokslininkų siekis apibendrinti įvairių teismų praktiką sukčiavimo bylose, pateikti vieningą atskirų sukčiavimo požymių suvokimą. Vien pastaraisiais metais straipsnius šia tema pateikė mokslininkai ir LAT teisėjai Oleg Fedosiuk³, Aurelijus Gutauskas⁴. Šio straipsnio tikslas yra apžvelgti sukčiavimo normos taikymą teismų praktikoje, ypatingą dėmesį kreipiant į formuojamos teismų praktikos sukčiavimo bylose neaiškumus, problemas ir skirtingą atskirų sukčiavimo požymių suvokimą.

IŠVENGIMO TURTINĖS PRIEVOLĖS APGAULE SAŲOKA IR REIKŠMĖ TEISMŲ PRAKTIKAI

Kaip jau buvo minėta, aktuali (su vėlesniais pakeitimais) Lietuvos Respublikos BK 182 straipsnio konstrukcija įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 d, priėmus naująjį baudžiamąjį kodeksą. Iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusio baudžiamojo kodekso 274 straipsnyje sukčiavimas buvo

³ O.Fedosiuk, „Dirbtinis kriminalizavimas kaip teisinės praktikos patologija“, „Teisės apžvalga“ No. 2 (14), 2016, p. 28-47.

⁴ A.Gutauskas „Baudžiamoji atsakomybė versle: ekonominės veiklos rizikos ir pasitikėjimo verslo partneriai ribos“, „Teisės apžvalga“ No. 2 (14), 2016, p. 157-167.

apibūdinamas kaip svetimo turto užvaldymas arba teisės į turtą įgijimas apgaule. Taigi, esminiu šios baudžiamosios normos pakeitimu tapo sukčiavimo kaip įstatymo uždraustos veikos praplėtimas, įtraukiant į sudėtį papildomus sukčiavimo požymius - turtinės prievolės išvengimą arba panaikinimą apgaule. Atsiradus naujiems sukčiavimo požymiams, kuriuos iš esmės galima apibūdinti kaip naujus, visiškai atskirus sukčiavimo padarymo būdus, teismų praktika neišvengiamai susidūrė su šių požymių suvokimo ir aiškinimo būtinumu. Vienas tokių iššūkių buvo išvengimo turtinės prievolės apgaule sąvokos išgryninimas ir suvokimas teismų praktikoje.

Būtinumą teisingai suvokti šį požymį prieš analizuojant kitas problemas, susijusias su teisingu kitų sukčiavimo sudėties požymių aiškinimu, lemia keletas priežasčių. Pirma, Lietuvos aukščiausiojo teismo praktikoje šiam sukčiavimo požymiui suteikta ypatinga reikšmė, atskiriant jį nuo kitų sukčiavimo požymių – turto ar turtinės teisės įgijimo apgaule arba turtinės prievolės panaikinimo apgaule. Antra, būtent šio požymio išskirtinumas Lietuvos aukščiausiojo teismo formuojamoje teismų praktikoje sukčiavimo byloje lemia dažnai neteisingą žemesnių teismų, o kartais ir paties aukščiausiojo teismo, sukčiavimo normos taikymą konkrečioje baudžiamosioje byloje. Trečia, būtent išvengimo turtinės prievolės apgaule LAT pateiktas aiškinimas praktikoje iš dalies suformavo sunkumus atribojant sukčiavimą nuo civilinio delikto ir nuo nusikaltimų finansų sistemai.

Turtinės prievolės išvengimo apgaule požymio formavimasis Lietuvos aukščiausiojo teismo praktikoje prasidėjo nuo pat naujojo baudžiamojo kodekso įsigaliojimo ir galutinai buvo suformuluotas 2012 m. gegužės 2 d. Lietuvos Aukščiausiojo teismo „teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose“ apžvalgoje, kurios išvadų 4.3 punkte nurodyta, kad turtinės prievolės išvengimas – tai kaltininko ar kito asmens pareigos, kilusios iš delikto, sandorio ar kitu teisėtu pagrindu, nevykdymas ar tik dalinis vykdymas panaudojant apgaulę (pvz., kaltininkas neteisėtai atsisako vykdyti savo pareigą kreditoriui, sudarydamas situaciją, kai kreditorius negali civilinėmis teisinėmis priemonėmis atkurti savo pažeistos teisės)⁵.

Sukčiavimo nusikaltimai, padaryti išvengiant turtinės prievolės apgaule būdu, buvo tiriami ir nagrinėjami daugelyje baudžiamųjų bylų, kuriose LAT pateiktas šio požymio apibūdinimas buvo vertinamas pilniau ir įgavo praktinę reikšmę. Pvz., ne vienoje baudžiamosioje byloje buvo nustatytos situacijos ir asmenys buvo kaltinami tuo, kad turėdami turtinę prievolę gražinti skolą kreditoriui, šios skolos negražino, o tyčia tapo nemokiais. LAT nagrinėjamose bylose šių asmenų veiksmai buvo kvalifikuoti kaip sukčiavimas išvengiant turtinės prievolės apgaule, konstatuojant, kad „Turtinės prievolės išvengimas – tai savo pareigos, kilusios iš sandorio ar kitu pagrindu, nevykdymas. Tai reiškia, kad kaltininko tyčia padaryti nusikalstamą veiką gali susiformuoti ir po sandorio sudarymo. Tokiais atvejais apgaulė naudojama išvengiant būtinumo vykdyti savo pareigą. Turtinės prievolės išvengimas gali pasireikšti neteisėtai atsisakant vykdyti savo pareigą kreditoriui, sudarant situaciją, kai kreditorius negali civilinėmis teisinėmis priemonėmis atkurti savo pažeistos teisės arba toks pažeistų teisių gynimo būdas apsunkintas, pavyzdžiui, sąmoningai sukeltu nemokumu“⁶. Panaši sukčiavimo kvalifikavimo praktika buvo formuojama ir kitose bylose plečiant išvengimo turtinės prievolės apgaule požymio sąvoką. LAT nagrinėjamoje baudžiamosioje byloje dėl skolos vengimo, nurodyta, kad „Teismų praktikoje tais atvejais, kai vertinama veika susijusi su tam tikros sutarties sąlygos pažeidimu,

⁵ 2012-05-02 Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga, Žurnalas „Teismų praktika“ Nr. 36.

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 2K-516/2008.

turtinės prievolės nevykdymu, svarbiomis aplinkybėmis, rodančiomis baudžiamąjį teisinį pažeidimo pobūdį, laikoma tai, kad kaltinamo asmens naudota apgaulė buvo esminė nukentėjusiojo apsisprendimui dalyvauti jam žalingame sandoryje, jog kaltinamas asmuo sąmoningai sudarė situaciją, jog nukentėjusysis negalėtų civilinėmis teisinėmis priemonėmis atkurti savo pažeistos teisės arba toks pažeistų teisių gynimo būdas būtų apsunkintas, pvz.: sandoris sąmoningai sudarytas taip, kad vėliau būtų neįmanoma įrodyti jo tikrojo turinio, asmuo skolinosi nuslėpdamas nuo nukentėjusiojo esminę informaciją apie didelę skolų našta ir nemokumą, vengdamas prievolės tyčia tapo beturčiu, kad nebūtų į ką nukreipti reikalavimo, pasislėpė ir pan. (kasacinės nutartys Nr. 2K-133/2010, 2K-78/2009, 2K-224/2008, 2K-7-198/2008, 2K-7-388/2007, 2K-23/2004, 2K-549/2003, 2K-293/2002, 2?-851/2001 ir kt)⁷.

LAT pateikto turtinės prievolės išvengimo apgaule sąvokos aiškinime savarankišką svarbiu aspektu reikėtų pripažinti LAT išaiškinimą, kad tokio pobūdžio bylose tyčia panaudoti apgaulę nukentėjusiojo atžvilgiu kaltininkui gali susiformuoti jau po sandorio sudarymo. Pvz. LAT nutartyje nurodyta: „Kartu nagrinėjamos bylos kontekste atkreiptinas dėmesys į tai, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulėi įgyjant turtą, turtinę teisę ar panaikinant prievolę. <...> Turtinės prievolės išvengimas pasireiškia savo pareigos, susijusios su sandorio (ar kitu pagrindu) nevykdymu. Tai reiškia, kad kaltininko tyčia padaryti nusikalstamą veiką gali susiformuoti ir po sandorio sudarymo. Tokiais atvejais apgaulė naudojama ne įtraukiant nukentėjusįjį į jam nenaudingą sandorį, o išvengiant būtinumo vykdyti savo pareigą (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-224/2008, 2K-81/2011, 2K-117/2013)⁸.

Iš pateiktų nagrinėjamų baudžiamųjų bylų pavyzdžių matyti, kad LAT iš esmės suformavo pakankamai aiškia ir apibrėžta sukčiavimų, padarytų turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, teismų praktiką, kurios esminiu elementu tapo LAT aiškinimas, kad sukčiavimas, padarytas turtinės prievolės išvengimo apgaulės būdu nėra tapatus kitiems sukčiavimo būdams, bei gali būti padarytas kaltininkui sudarius situaciją, kuomet nukentėjusysis negali apginti savo pažeistos teisės civilinėmis teisinėmis priemonėmis.

Reikėtų pastebėti, kad LAT įvairiose nutartyse įtvirtinamas aiškinimas „nėra tapatus“ reikalauja atskiro ištyrimo įvertinant kokie sukčiavimo, kaip nusikalstamos veikos požymiai leidžia vertinti, kad sukčiavimas padarytas turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu nėra tapatus sukčiavimams padarytiems įgyjant turtą ar turtinę teisę, ar panaikinant turtinę prievolę apgaule, t.y. „tradiciniams“ sukčiavimo padarymo būdams.

Baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje pripažįstama, kad pagrindiniu sudėties požymiu, atribojančiu sukčiavimą nuo kitų nusikalstamų veikų nuosavybei ar nuo civilinių deliktų, yra panaudotos apgaulės požymis. Apgaulė, kaip nusikalstamos veikos požymis yra palčiai išanalizuota teismų praktikoje. Pvz. LAT išnagrinėtoje baudžiamosioje byloje nurodyta, kad „apgaulė sukčiaujant panaudojama turint tikslą suklaidinti turto savininką, valdytoją, asmenį, kurio žinioje yra turtas (įskaitant banką), arba asmenį, turintį teisę spręsti teisinį ginčą ir priimti privalomai vykdytiną sprendimą ar kitokius teisinę reikšmę turinčius

⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 2K-235/2012; Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartys baudžiamosiose bylose Nr. Nr. 2K-133/2010, 2K-78/2009, 2K-224/2008, 2K-7-198/2008, 2K-7-388/2007, 2K-23/2004, 2K-549/2003, 2K-293/2002, 2?-851/2001.

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 2K-150/2014; Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-224/2008, 2K-81/2011, 2K-117/2013.

sprendimus dėl nukentėjusiojo asmens turto (pvz., teismą, antstolį, notarą), o pastarasis, suklaidintas apgaulės, savanoriškai pats perleidžia turtą ar turtinę teisę kaltininkui manydamas, kad šis turi teisę jį gauti, arba panaikina jo turtinę prievolę, ar priima sprendimą dėl nukentėjusiojo turto, turtinės teisės perleidimo kaltininkui ar kaltininko turtinės prievolės panaikinimo. Apgaulei taikomas esmingumo kriterijus, t. y. suklaidinimas turi turėti lemiamą įtaką asmens apsisprendimui dėl turto perdavimo kitam asmeniui (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-387/2009, 2K-538/2010, 2K-7-255/2012, 2K-161/2013, 2K-179/2013). Jei asmens suklaidinimas neturėjo lemiamos įtakos asmens apsisprendimui perduoti turtą, tokia apgaulė nedaro veikos sukčiavimo nusikaltimu“.⁹

2012 m. gegužės 2 d. LAT „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose“ apžvalgoje taip pat nurodoma, kad būtina skirti apgaulės požymį sukčiavimuose, padarytuose turto ar turtinės teisės įgijimo apgaule, turto išvengimo apgaule nuo sukčiavimų padarytų turtinės prievolės išvengimo apgaulės būdu. Minėtos apžvalgos išvadų 5 punkte nurodyta, kad „Apgaulė sukčiaujant panaudojama turint tikslą suklaidinti turto savininką, valdytoją, asmenį, kurio žinioje yra turtas (įskaitant banką), arba asmenį, turintį teisę spręsti teisinį ginčą ir priimti privalomai vykdytiną sprendimą ar kitokius teisinei reikšmę turinčius sprendimus dėl nukentėjusiojo asmens turto (pvz., teismą, antstolį, notarą), o pastarasis, suklaidintas apgaulės, savanoriškai pats perleidžia turtą ar turtinę teisę kaltininkui manydamas, kad šis turi teisę jį gauti, arba panaikina jo turtinę prievolę, ar priima sprendimą dėl nukentėjusiojo turto, turtinės teisės perleidimo kaltininkui ar kaltininko turtinės prievolės panaikinimo.“¹⁰ Tuo tarpu, minėtos apžvalgos 5.3 punkte nurodyta, kad „Apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulei įgyjant turtą, turtinę teisę ar panaikinant turtinę prievolę. Apgaulė išvengiant prievolės naudojama siekiant išvengti situacijos, sudarančios prielaidas kaltininkui būti priverstam vykdyti prievolę (pvz., perleidžiant savo turtą kitiems asmenims, kad nebūtų į ką nukreipti reikalavimo), o ne įtraukiant nukentėjusįjį į jam nenaudingą sandorį ir nesiekiant, kad kitas suklaidintas asmuo patvirtintų kaltininkui reikalingą juridinį faktą“.¹¹

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos citavimas pateiktas pakankamai plačiai, kadangi, kaip matyti iš pateiktų LAT praktikos pavyzdžių, apgaulės požymio teisingas suvokimas sukčiavimo bylose turi esminę reikšmę siekiant teisingai įvertinti sukčiavimo nusikalstamos veikos buvimą kiekvienu konkrečiu atveju. Galima pastebėti, kad LAT suformuluotas apgaulės, kaip sukčiavimo išvengiant turtinės prievolės padarymo būdas, iš esmės pakeičia iki tol vyravusį „tradicinį“ sukčiavimo padarymo būdų aiškinimą ir tiesiogiai praplečia galimų sukčiavimo nusikalstamų veikų nustatymą ir inkriminavimą.

Dėl minėtų priežasčių būtina nors trumpai apžvelgti sukčiavimų, padarytų panaudojant skirtingo pobūdžio apgaulę, skirtumus. Kvalifikuojant sukčiavimus, padarytus turto ar turtinės teisės įgijimo ar turtinės prievolės panaikinimo būdu būtina nustatyti „tradicinius“ sukčiavimo ir panaudotos apgaulės požymius ir elementus, kuriuos sudaro: kaltininko išankstinė tiesioginė tyčia, pasireiškianti intelektualiu ir valiniu elementais panaudoti apgaulę kito asmens atžvilgiu tikslu įgyti svetimą turtą ar turtinę teisę, ar panaikinti turtinę prievolę, apgaulės

⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-7-9/2013; Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-387/2009, 2K-538/2010, 2K-7-255/2012, 2K-161/2013, 2K-179/2013.

¹⁰ Žr. išnašą Nr.5: Teismų praktikos apžvalga, 5 punktas.

¹¹ Žr. išnašą Nr.5: Teismų praktikos apžvalga, 5.3 punktas.

panaudojimas kito asmens atžvilgiu, pasireiškiantis objektyvios tiesios iškraipymu, dėl panaudotos apgaulės nukentėjusiojo sąmonėje susiformavęs klaidingas objektyvių faktų įsivaizdavimas, paskatinantis šį asmenį atlikti turtinio pobūdžio veiksmus kaltininko naudai. Sukčiavimo nusikaltimo pradžia tokiu atveju būtų veiksmų, atliekamų siekiant įgyvendinti nusikalstamą ketinimą, pradžia, o nusikalstamos veikos pabaiga būtų konstatuojama tuomet, kai kaltininkas įgytą teisę pilnai disponuoti pagrobtu turtu ar turtine teise, ar juridinis faktas, įtvirtinantis turtinės prievolės panaikinimą.

Visiškai kiti sukčiavimo ir panaudotos apgaulės požymiai turi būti nustatyti siekiant konstatuoti sukčiavimą, padarytą turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu. Iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalgos ir nutarčių sukčiavimo byloje seka, kad tokie požymiai pasireiškia kaltininko tiesioginės tyčios susiformavimu sukurti situaciją, kuomet nukentėjusysis asmuo negalės išreikalauti kaltininko prievolės, atitinkančios nukentėjusiojo turtinę teisę, įgyvendinimo dėl to, kad kaltininkas realiai ir objektyviai negalės šitokios turtinės prievolės įvykdyti. Realizuojant savo nusikalstamus ketinimus, kaltininkas sąmoningai ir dirbtinai sukuria tokio pobūdžio teisinę situaciją, kuomet nukentėjusysis praranda galimybę realizuoti savo pažeistą teisę net ir panaudojant civilines teises priemones. Nusikalstamos veikos pradžia tokiais atvejais būtų teisinga vertinti kaltininko veiksmus pradedant realizuoti savo nusikalstamus ketinimus. Sunkiau tokiais atvejais būtų nustatyti nusikalstamos veikos pabaigą. Logiška būtų taikyti analogiją su LAT įtvirtintu sukčiavimo, padarytu panaikinant turtinę prievolę apgaule, pabaigos momentu ir vertinti, kad sukčiavimas padarytas turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu yra baigtas tuomet, kai įtvirtinamas juridinis faktas patvirtinantis turtinės prievolės pabaigą, tačiau akivaizdu, kad toks aiškinimas nebūtų teisingas. Sukčiavimas, padarytas turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, kuomet sudaryta situacija, kai nukentėjusysis negali apginti savo pažeistos teisės civilinėmis teisinėmis priemonėmis, realybėje iš esmės neturi pabaigos, kadangi galimos situacijos, kai kaltininkas įvykdys savo turtinę prievolę kažkokių vėlesniu momentu.

Skirtumai tarp sukčiavimų, padarytų turto ar turtinės teisės įgijimo, turtinės prievolės panaikinimo apgaule būdais bei turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, ypač pasireiškia vertinant juos panaudotos apgaulės aspektu. Jau buvo minėta, kad „tradicinio“ sukčiavimo atveju kaltininkas panaudoja nukentėjusiojo atžvilgiu apgaulę, kuri paveikia nukentėjusįjį, ir kuris apgaulės įtakoje atlieka sau žalingus turtinio pobūdžio veiksmus, naudingus kaltininkui. Tuo tarpu, apgaulė, panaudota turtinės prievolės išvengimo sukčiavimo atveju, iš esmės neturi nei vieno elemento, būdingo „tradiciniams“ sukčiavimo būdams. Vertinant LAT praktiką galima matyti, kad sukčiavimui konstatuoti pakanka nustatyti, kad kaltininkas sąmoningai sukūrė situaciją, kuomet nukentėjusysis dėl kaltininko sukurtos padėties negali išreikalauti turtinės prievolės įvykdymo. Toks panaudotas apgaulės mechanizmas neiškreipia objektyvios tiesos, nepaveikia nukentėjusiojo sąmonės, nukentėjusysis pats neatlieka nė vieno veiksmo, naudingo kaltininkui, nepraranda teisės į turtinės prievolės įvykdymą, pati turtinė prievolė egzistuoja ir yra pripažįstama kaip šio civilinio santykio šalių, taip ir valstybės institucijų.

LAT suformuota sukčiavimų, padarytų išvengiant turtinės prievolės apgaule būdu, koncepcija turi ypatingos reikšmės teismų praktikai net keliais aspektais. Pirma, įvertinant šalyje besiklostančią sukčiavimo baudžiamųjų bylų teismų praktiką, reikėtų pastebėti, kad LAT 2012 m. gegužės 2 d. „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose“ apžvalgos išvadose nurodyti sukčiavimo, padaryto turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, sąvoka ir padarymo būdas (kuris apžvalgoje nurodytas iš esmės kaip vienintelis įmanomas sukčiavimo išvengiant turtinės prievolės apgaule padarymo būdas) praktikoje neapima visų sukčiavimų, padarytų išvengiant turtinės prievolės apgaule galimų variantų, kas įneša painiavos taikant tokį LAT

aiškinimą praktikoje. Antra, atskirose LAT nutartyse sukčiavimo, padaryto išvengiant turtinės prievolės apgaule sąvoka ir požymiai yra pateikiami labai neapibrėžtai, kas kelia sunkumų teisingam LAT formuojamos praktikos suvokimui. Trečia, atskirose LAT nutartyse išaiškinimas, kurį LAT pateikė siekiant suformuoti praktiką tik sukčiavimo bylose, kurie yra padaryti turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, buvo išplėstas į kitus sukčiavimo padarymo būdus, kas nulėmė situacijas, kuomet sukčiavimas, pvz. padarytas turto įgijimo apgaule būdu, buvo įrodinėjamas ir kvalifikuojamas įvertinant ar kaltininkas turi galimybę įvykdyti turtinę prievolę. Ketvirta, esant LAT suformuotai sukčiavimo padaryto išvengiant turtinės prievolės apgaule būdu, koncepcijai, ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir žemesnių instancijų teismams atsirado pagrindas ir pareiga kiekvieno pranešimo apie sukčiavimo atveju tirti ne tik aplinkybes, susijusias su „tradicinio“ sukčiavimo požymiais, bet ir visais atvejais patikrinti, ar sukčiavimas nebuvo padarytas sukuriant situaciją, kuomet nukentėjusysis negali realizuoti ir apginti savo pažeistos teisės civilinėmis teisinėmis priemonėmis. Realybėje tai reiškia, kad kiekvieno civilinio delikto atveju ikiteisminio tyrimo institucija privalo įvertinti, ar nebuvo padarytas sukčiavimas panaudojant „netradicinio“ pobūdžio apgaule, kas turi ypatingos reikšmės sukčiavimo atribojimui nuo civilinio delikto ir Lietuvoje besiklostantiems verslo santykiams. Penkta, LAT suformuota sukčiavimo, padaryto turtinės prievolės išvengimo apgaule koncepcija ypatingai apsunkino sukčiavimo atribojimą nuo atskirų nusikalstamų veikų finansų sistemai, kas nulėmė ypatingai dažną sukčiavimo nusikaltimo inkriminavimą bylose dėl mokesčių vengimo. Reikėtų pastebėti, kad išvardintų aspektų visuma akivaizdžiai apsunkina ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir žemesnių grandžių teismų teisingą sukčiavimo normos suvokimą, kas, be kitų priežasčių, nulemia labai ilgą sukčiavimo bylų tyrimą ir nagrinėjimą bei dažną nuosprendžių panaikinimą ir pakeitimą sukčiavimo bylose.

SUKČIAVIMO IŠVENGIANT TURTINĖS PRIEVLĖS APGAULE PADARYMO BŪDAI

Minėta, kad LAT 2012 m. gegužės 2 d. „teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose“ apžvalgoje ir atskirose nutartyse, priimtose sukčiavimo bylose, suformavo nuoseklią teismų praktiką aiškinant sukčiavimą, padarytą turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, sampratą ir požymius. Tokia sukčiavimo, padaryto turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu koncepcija pasireiškia LAT pateiktu aiškinimu, kad apgaule išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulei įgyjant turtą, turtinę teisę ar panaikinant turtinę prievolę ir naudojama siekiant išvengti situacijos, sudarančios prielaidas kaltininkui būti priverstam vykdyti prievolę (pvz., perleidžiant savo turtą kitiems asmenims, kad nebūtų į ką nukreipti reikalavimo), o ne įtraukiant nukentėjusį į jam nenaudingą sandorį ir nesiekiant, kad kitas sukklaidintas asmuo patvirtintų kaltininkui reikalingą juridinį faktą.

Tokia praktika nuosekliai formuojama baudžiamosiose bylose, pvz. dėl skolos negrąžinimo, kuomet kaltininkai tyčia tampa nemokiais. Pvz. baudžiamosiose bylose Nr. 2K-150/2014, Lietuvos aukščiausiojo teismo kolegija, analizuodama ar skolininkų skolos negrąžinimas kreditoriams gali būti pripažintas sukčiavimu, be kitų aplinkybių, konstatavo, kad „Vadinasi, pirmosios instancijos teismas, nurodęs, kad R. V. ir R. S. turėjo realią galimybę visiškai įvykdyti savo sutartinius įsipareigojimus ir sumokėti kreditoriams paskolintus pinigus, tačiau skolų negrąžino, gautus pinigus išleido savo reikmėms, savo verslo plėtojimui, kitų skolų

gražinimui, kad skolininkų valingi veiksmai perleidžiant savo butus ir sąmoningai tampant nemokiais atspindi sukčiavimo subjektyvųjį požymį – tyčią, motyvuotai konstatavo, kad nekilnojamojo turto pardavimas vertintinas dirbtinai sukeltu nemokumu ir kaltinamųjų R. V. S. ir R. S. veiksmai peržengė civilinių santykių ribas, nes „jie savo veiksmais padarė sutarčių sąlygas neįvykdomas“.¹²

Plėtojant teismų praktiką baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų, padarytų turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, įvertinant ar tam tikri kaltininko veiksmai gali būti pripažįstami sukčiavimu, atsiranda vis daugiau sukčiavimo, padaryto turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, galimų padarymo būdu modifikacijų. Pvz. baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-19-942/2017 asmuo nuteistas už tai, kad apgaule išvengė didelės vertės turtinės prievolės UAB „U“ naudai. O būtent, kad jis, <...> siekdamas išsaugoti UAB „U“ turtą susijusių asmenų nuosavybėje bei išvengti prievolių valstybės biudžetui vykdymo, tyčia, apgaule, sukurdamas fiktyvią teisinę padėtį, kad įmonė „U“ taptų beturtė ir į ją nebūtų galima nukreipti reikalavimo, per UAB „U“ valdymo organus duodamas atitinkamus patvarkymus, šios įmonės visus aktyvus perleido kitoms savo (A. P.) įtakos įmonėms.¹³ Šioje baudžiamojame byloje asmuo taip pat buvo nuteistas už nusikalstamo bankroto padarymą, kuris buvo pagrindu vertinti, kad asmuo, tyčia sukeldamas savo valdomojoje įmonėje bankrotą išvengė skolų ir mokėjimų į biudžetą, tokiu būdu padarė sukčiavimą.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, teismų praktikoje toliau formuojama sukčiavimo, padaromo turtinės prievolės išvengimo apgaule koncepcija, lemianti asmens pripažinimą kaltu padarant sukčiavimą tais atvejais, kuomet jis dirbtinai sukūrė situaciją, kai nukentėjęs asmuo negali tikėtis turtinės prievolės įvykdymo dėl to, kad kaltininkas dėl tokios dirbtinos situacijos sukūrimo neturi galimybės šios turtinės prievolės įvykdyti. Tokia formuojama teismų praktika sukčiavimo bylose suponuoja poreikį įvertinti, kokie požymiai ir kokiais atvejais leidžia konstatuoti, kad skolos negražinimas ar mokesčių išvengimas turi būti kvalifikuotas kaip sukčiavimas. Iš LAT nutarčių ir kitos teismų praktikos matyti, kad pagrindiniai tokio pobūdžio sukčiavimo požymiai yra kaltininko tiesiogine tyčia sąmoningai ir dirbtinai sukurti situacija, kuri leis jam nevykdyti turtinės prievolės.

Minėti teismų praktikos pavyzdžiai patvirtina LAT formuojamą sukčiavimo, padaromo išvengiant turtinės prievolės apgaule būdu, koncepciją, įtvirtinančią nuomonę, kad apgaule išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulei padarant „tradicinius“ sukčiavimus. Tačiau, teismų praktikoje yra matomi ir kiti pavyzdžiai, kuomet asmenys nuteisiami už sukčiavimus išvengiant turtinės prievolės apgaule, arba kaltinami sukčiavimais išvengiant turtinės prievolės apgaule, nors jų panaudota apgaule turi visus „tradicinius“ apgaulės požymius ir nepasireiškia dirbtinos situacijos sukūrimu, kuri leis jam išvengti turtinės prievolės.

Dažniausiai kaltinimai asmenims dėl sukčiavimų, padarytų turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, yra pateikiami baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų, padarytų PVM grobstymo bylose ar asmenims įvairiais būdais vengiant privalomų mokesčių įmokų į valstybės biudžetą. Sukčiavimai, padaryti PVM mokėjimo srityje iš mokslinių-praktinių pozicijų buvo nagrinėjami O.Fedosiuk straipsnyje. Apibūdinant apgaulę, panaudotą kaltininkų tikslų išvengti viso ar dalies PVM mokėjimo į biudžetą, O. Fedosiuk nurodo, kad „Apgaule PVM sukčiavimo schemoje dažniausiai reiškiasi per PVM mokėtojo santykį su mokesčių inspekcija, pateikiant šiai

¹² Žr. išnašą Nr. 8, LAT nutartis Nr. 2K-150/2014.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-19-942/2017.

suklastotas PVM deklaracijas, o kartais ir kitus dokumentus. Melagingų duomenų pateikimas mokesčių inspekcijai paprastai susijęs su apgaulinga buhalterine apskaita: apskaitos dokumente (paprastai PVM sąskaitoje faktūroje) fiksuojama melaginga informacija apie sandorį, išrašoma PVM sąskaita faktūra dėl sandorio, kurio iš viso nebuvo, sumažinama arba padidinama realiai įvykusio sandorio kaina ir sumokėto PVM suma¹⁴. Panašaus pobūdžio apibrėžimas pateikiamas ir baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų: LAT nutartyje N. 2K-7-398/2012 nurodyta, kad „apgaulė išvengiant PVM, pelno mokesčio reiškiasi suklastotų dokumentų įtraukimu į ūkio subjektų buhalterinę apskaitą ir jų pagrindu sukurtos suklastotos PVM deklaracijos ar kitų dokumentų pateikimu mokesčių inspekcijai, taip ją suklaidinant, siekiant įgyti valstybės biudžeto lėšas ar panaikinti turtinę prievolę valstybės biudžetui tarpusavio užskaitų būdu arba jos išvengti ateiityje (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-171/2010, 2K-34/2011)“¹⁵.

Su tokiu apgaulės požymio apibūdinimu sukčiavimo byloje, kuriose buvo vertinami asmenų veiksmai nesumokant PVM mokesčio, galima sutikti. Kartu, galima pastebėti, kad daugelyje baudžiamųjų bylų, viso ar dalies PVM mokesčio nesumokėjimas yra vertinamas ir kvalifikuojamas kaip sukčiavimas, padarytas turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu (pvz. 2K-7-398/2013, 2K-587/2013, 2K-379/2012 ir kt.),¹⁶ o apgaulė šiais atvejais pasireiškia suklastotų buhalterinių dokumentų pateikimu Valstybinei mokesčių inspekcijai. Šiose baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų PVM srityje asmenys buvo kaltinami ir nuteisti už sukčiavimus, padarytus išvengiant turtinės prievolės apgaule, nors jų panaudota apgaulė neturi jokių apgaulės, kuri nurodyta LAT apžvalgoje požymių. Atvirksčiai, šiose bylose asmenų veiksmuose yra išvelgiami visi „tradicinės“ apgaulės požymiai – išankstinė tiesioginė tyčia apgauti valstybės institucijas pateikiant joms suklastotus dokumentus, suklastotų (apgaulingų) dokumentų pateikimas, iškreipiantis objektyvią tiesą, valstybės institucijų neteisingas objektyvios realybės suvokimas ir galiausiai sutikimas, kad PVM mokesčiai ar kiti mokesčiai sumokėti teisingai.

Tokia situacija, kuomet, iš vienos pusės, LAT apžvalgoje ir atskirose nutartyse apgaulė išvengiant turtinės prievolės yra apibrėžiama tik kaip faktinės dirbtinos situacijos sudarymas, kuomet nukentėjusysis negali apginti savo pažeistos teisės civilinėmis teisinėmis priemonėmis, o iš kitos pusės, kitose baudžiamosiose bylose, apgaulė išvengiant turtinės prievolės turi visus „tradicinės“ apgaulės požymius, įneša akivaizdžios painiavos į formuojamą teismų praktiką, trukdo ikiteisminio tyrimo institucijoms bei teismams formuoti vieningą ir teisingą teismų praktiką bei nulemia baudžiamosios teisės taikymo klaidas sukčiavimų byloje.

Tokios sukčiavimo normos taikymo ir kvalifikavimo klaidos pirmiausia pasireiškia dažnu ikiteisminio tyrimo institucijų ir teismų neteisingu suvokimu, kokias aplinkybes reikia nustatinėti ir įrodinėti baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų. Akivaizdu, kad kiekvienoje praktinėje situacijoje ikiteisminio tyrimo institucijai ir teismui reikia įvertinti, ar byloje dėl sukčiavimo reikia įrodinėti „tradicinės“ apgaulės panaudojimo mechanizmą, ar kreipti dėmesį tik į tai, ar asmuo sudarė dirbtinę situaciją, kuomet nukentėjusysis negali apginti savo pažeistos teisės

¹⁴ O.Fedosiuk, Sukčiavimas pridėtinės vertės mokesčio srityje : Samprata ir kvalifikavimo pagrindai, Jurisprudencija 2010, 4(122), p. 169–187.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-398/2012; Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamosiose bylose Nr. 2K-171/2010, 2K-34/2011

¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-398/2013, 2K-587/2013, 2K-379/2012.

civilinėmis teisinėmis priemonėmis. Neapibrėžtumą tokiose situacijose prideda ir dažnose LAT nutartyse naudojami apibendrinti, nekonkretūs ir nekorektiški apgaulės apibrėžimai. Pvz. LAT nutartyje 2K-587/2013 apgaulė apibūdinama tokiu būdu: „apgaulė – tai turto savininko, teisėto valdytojo, asmens, kurio žinioje yra turtas, ar asmens, turinčio teisę priimti privalomus vykdyti sprendimus, suklaidinimas dėl kaltininko turimos tariamos teisės į turtą, taip pat teisės disponuoti turtu, ir tokiu būdu „privertimas“ jį perduoti turtą kaltininko ar trečiųjų asmenų nuosavybei ar laikinam valdymui arba konstatuoti tokią teisę (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-620/2010). Apgaulė gali pasireikšti ir suklaidinimu dėl kaltininko turimos pareigos nukentėjusiajam. Turto savininkas, valdytojas ar asmuo, turintis prievolės teisę, gali būti kaltininko suklaidinamas įvairiais būdais. Tačiau visų jų esmė apsunkinti asmens, užvaldžiusio turtą ar turinčio turtinę prievolę, nustatymą ar prievolės fakto nustatymą arba padaryti problemišką pažeistos teisės atkūrimą be kriminalinės justicijos įsikišimo“.¹⁷

Galima pastebėti, kad toks apgaulės apibrėžimas ir ypač paskutinis šio apibrėžimo teiginys nukreipia ikiteisminio tyrimo pareigūnus ir teismus visose sukčiavimo bylose, nesvarbu, ar sukčiavimas padarytas turto įgijimo ar turtinės prievolės išvengimo apgaule, nustatyti ir įrodinėti tik aplinkybes, susijusias su kaltininko galimybe vykdyti turtinę prievolę, grąžinti skolą ir pan. Toks apgaulės apibrėžimas nulemia ir teismo sukčiavimo bylų nagrinėjimo klaidas. Pvz. baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462/2013, kurioje asmuo buvo kaltinamas ir nuteistas už turto įgijimą apgaule, kuomet jis, pirkdamas automobilį, suklaidino nukentėjusiąją dėl įvykdyto bankinio pavedimo apmokant už automobilį, nors tokio pavedimo iš tikrųjų nepadarė, LAT kolegija panaikindama apkaltinamąjį nuosprendį nurodė, kad „Visų apgaulės, kaip sukčiavimo nusikaltimo, būdų esmė yra apsunkinti asmens, užvaldžiusio turtą, nustatymą arba padaryti problemišką pažeistos teisės atkūrimą civilinėje teisėje numatytais priemonėmis. Civilinės sutarties sąlygų pažeidimas pats savaime dar nesuponuoja baudžiamosios atsakomybės, jei nėra kliūčių padarytą žalą atlyginti civilinės teisės priemonėmis Apgaulės, dėl kurios iš esmės apsunkinamas pažeistos teisės atstatymas civilinio proceso tvarka, panaudojimas yra pagrindinis baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojamasis kriterijus (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-387-2008, 2K-329-2011, 2K-535-2011). Taigi, nuteisimo pagrįstumui svarbu nustatyti, ar kasatorius ne tik kad vengė sumokėti pagal sutartį už įgytą automobilį, bet ir darė veiksmus, kurie apsunkintų, jei ne jo paties, tai padarytos žalos atlyginimą“.¹⁸

Remiantis tokiu apgaulės apibrėžimu bei aplinkybėmis, kad kaltininkas nesislėpė nuo nukentėjusiosios, LAT teisėjų kolegija panaikino apkaltinamąjį nuosprendį nurodant, kad kaltininkas nesukūrė situacijos, kuomet nukentėjusioji negalėjo apginti savo pažeistos teisės civilinėmis teisinėmis priemonėmis. Akivaizdu, kad toks kolegijos sprendimas baudžiamojoje byloje dėl sukčiavimo nebuvo teisingas, kadangi byloje pirmos ir apeliacinės instancijos teisme buvo nustatyta ir įrodyta, kad nagrinėjamu atveju buvo panaudota „tradicinė“ apgaulė, nulėmusi kaltininko veikos kvalifikavimą kaip sukčiavimą, padarytą turto įgijimo apgaule būdu, kuriam esant, nebuvo tikslinga nustatinėti ar kaltininko apgaulė pasireiškė tuo, kad jis išvengė turtinės prievolės sukuriant situaciją, kuomet jis tyčia tapo nemokus ir pan. Pastebėtina, kad LAT kolegijai priėmus aptariamą nutartį ir perdavus bylą pakartotinam nagrinėjimui, kaltininkas buvo

¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-587/2013.

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462/2013.

išteisintas apeliacinės instancijos teisme, tačiau nukentėjusiajai padavus kasacinį skundą, LAT išplėstinė teisėjų kolegija nutartyje Nr. 2K-7-27-746/2015 konstatavo, kad kaltininko veiksmuose yra visi sukčiavimo, padaryto turto įgijimo apgaule būdu, požymiai.¹⁹

Priešingo pobūdžio situacijos susiklostė baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų, kuriose asmenys buvo kaltinami sukčiavimais, padarytais turtinės prievolės išvengimo apgaulės būdu, kuriose buvo inkriminuojamas „tradicinės“ apgaulės mechanizmas. Pvz. baudžiamajoje byloje 2K-7-398/2013 asmuo buvo kaltinamas ir nuteistas už tai, kad apgaule išvengė turtinės prievolės mokėti PVM kadangi nepateikė Valstybinei mokesčių inspekcijai PVM deklaracijų.²⁰ Kitoje baudžiamajoje byloje asmuo buvo kaltinamas ir nuteistas už tai, kad apgaule išvengė turtinės prievolės mokėti PVM, kadangi neįregistravo savo įmonės PVM mokėtoju.²¹ Abiejose šiose baudžiamosiose bylose LAT kolegijos priėmė sprendimus panaikinti apkaltinamuosius nuosprendžius konstatavus, kad, nepateikiant PVM deklaracijų jų veiksmuose nėra „tradicinės“ apgaulės elemento – kito asmens (šiuo atveju valstybinės mokesčių inspekcijos) suklaidinimo fakto ir dėl to pas nukentėjusįjį atsiradusio neteisingo realybės įsivaizdavimo. Pastebėtina, kad šiose ir kitose panašaus pobūdžio bylose nei žemesnių instancijų teismai nei Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nerinko duomenų ir nevertino, ar kaltininkų veiksmuose nėra sukčiavimo išvengiant turtinės prievolės panaudojant apgaule, pasireiškusių dirbtinos situacijos sukūrimu, kuomet kaltininkas tyčia tapo nemokus, o išteisinimo pagrindai buvo susiję su „tradicinės“ apgaulės elementų vertinimu, nors asmenys buvo kaltinami ir nuteisti už sukčiavimus, padarytus turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu.

Apžvelgiant itin gausią teismų praktiką sukčiavimo bylose galima pastebėti, kad aptariamoms sukčiavimo normoms taikymo ir kvalifikavimo problemos kelia ypatingai daug sunkumų ikiteisminio tyrimo institucijoms ir žemesnių instancijų teismams. Daugelyje baudžiamųjų bylų dėl sukčiavimo ikiteisminio tyrimo institucijos, prokurorai ir teismai neteislingai suvokia, kokio būdo sukčiavimą reikia inkriminuoti, koks apgaulės mechanizmas buvo panaudotas, ar byloje reikia įrodinėti „tradicinės“ apgaulės elementus, ar tirti ir nustatinėti kaltininko turtinę padėtį ir elgesį po sandorio sudarymo. Šiuo aspektu reikia pastebėti, kad, tarp kitų formuojamos praktikos elementų, LAT suformavo praktiką, kad tas pats sukčiavimas negali būti padarytas skirtingais padarymo būdais, t.y. tas pats sukčiavimas negali būti padarytas, pvz. ir turto įgijimo apgaulės būdu ir turtinės prievolės išvengimo ar panaikinimo būdu²². Tuo tarpu, daugelyje baudžiamųjų bylų, ypač baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų PVM srityje, asmenims yra inkriminuojama, kad tą patį sukčiavimą jie padarė ir turto įgijimo ir turtinės prievolės išvengimo ar panaikinimo apgaule būdu²³. Akivaizdu, kad toks kaltininkų veiksmų kvalifikavimas apsunkina jo veiksmų įvertinimą, kadangi nei teismui, nei pačiam kaltininkui nėra aišku, kokio pobūdžio apgaulės mechanizmas yra inkriminuojamas. Pvz. jau minėtoje baudžiamajoje byloje Nr. 2K-379/2012 LAT kolegijai išaiškinus, kad tas pats sukčiavimas

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-7-27-746/2015.

²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-7-398/2013

²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-587/2013,

²² Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-379/2012

²³ Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-379/2012, 2K-516/2008, 2K-7-112/2012, 2K-P-95/2012.

negali būti padarytas ir turto įgijimo apgaule ir turtinės prievolės išvengimo apgaule būdu, toje pačioje nutartyje nurodo, kad „Atsižvelgiant į išdėstytas aplinkybes, teismų nuosprendžiai keistini ir T. S. inkriminuotas didelės vertės svetimo turto įgijimo apgaule požymis šalintinas iš nuosprendžių aprašomųjų dalių kaip perteklinis. Pašalinus šį požymį iš kaltinimo, T. S. laikomas kaltu dėl to, kad, veikdamas kartu su R. Z., A. V., S. B. ir H. K. išvengė (panaikino) UAB „(duomenys neskelbtini)“ ir UAB „(duomenys neskelbtini)“ naudai iš viso 84 365,70 Lt vertės PVM prievolės“;²⁴ t.y. neatrigoja, ar sukčiavimas buvo padarytas turtinės prievolės išvengimo ar turtinės prievolės panaikinimo apgaule būdu.

Tokiu būdu, galima konstatuoti, kad šiuo metu teismų praktikoje sukčiavimo byloje susiklostė nevienareikšmė situacija, kuomet apgaulė, panaudota išvengiant turtinės prievolės, kaip nusikaltimo požymis, aiškinama iš dalies prieštaringai. Tokia situacija lemia ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo klaidas baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimo, turi reikšmės baudžiamųjų bylų dėl sukčiavimo tyrimo ir nagrinėjimo laikotarpiams, lemia nepagrįstą asmenų nuteisimą ar išteisinimą. Akivaizdu, kad tokia situacija turi būti sprendžiama tolimesne teismų praktika išgryninant apgaulės, panaudotos išvengiant turtinės prievolės, kaip nusikaltimo požymio, elementus ir panaudotą apgaulės mechanizmą. Galima vertinti, kad LAT apžvalgoje²⁵ pateiktas apgaulės išvengiant turtinės prievolės, apibūdinimas, kuriame suformuluota, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulei įgyjant turtą, turtinę teisę ar panaikinant turtinę prievolę, nėra visiškai pilnas. Akivaizdu, kad apgaulė, panaudota išvengiant turtinės prievolės skirtingose bylose dėl sukčiavimų, ypač bylose dėl sukčiavimo PVM srityje, turi visus „tradicinės“ apgaulės požymius ir, iš esmės yra „tapati“ apgaulei įgyjant turtą ar turtinę teisę ir panaikinant turtinę prievolę. Esant tokiam apgaulės išvengiant turtinės prievolės suvokimui, galima vertinti, kad apgaulės mechanizmas, kai kaltininkas dirbtinai sąmoningai sukuria situaciją, kuomet apgaulė naudojama siekiant išvengti būti priverstam vykdyti prievolę, yra tik vienas panaudotos apgaulės, kaip sukčiavimo pagrindinio požymio, mechanizmo būdų ir neturėtų būti išskiriamas kaip atskiras sukčiavimo būdas.

SUKČIAVIMO ATRIBOJIMAS NUO NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ FINANSŲ SISTEMAI

Be aptartų sukčiavimo kvalifikavimo ir taikymo problemų, pastaruoju metu teismų praktikoje pradėjo ryškėti dar viena problema, pasireiškianti kylančiais sunkumais teisingai atribojant mokesčio pobūdžio sukčiavimus nuo nusikalstamų veikų finansų sistemai, tokių kaip mokesčių nesumokėjimas (BK 219 straipsnis), neteisingų duomenų apie pajamas, pelną ar turtą pateikimas (BK 220 straipsnis), deklaracijos, ataskaitos ar kito dokumento nepateikimas (BK 221 straipsnis).

Tokių sukčiavimo ir nusikaltimų finansų sistemai atribojimo sunkumų atsiradimui neabejotinai turi reikšmės formuojama teismų praktika, kurioje suformuotas apgaulės, naudojamos mokesčių sukčiavimų bylose, mechanizmo suvokimas, o mokesčiai valstybei prilyginamas turtinei prievolei. Vertinant šiuos aspektus bei sukčiavimo ir pvz. BK 220 straipsnio, numatančio atsakomybę tam, kas siekdamas išvengti mokesčių, kurių suma viršija 10

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-379/2012

²⁵ Žr. išnašą Nr. 5, LAT apžvalgos 5.3 p.

MGL, įrašė į deklaraciją arba į nustatyta tvarka patvirtintą ataskaitą ar kitą dokumentą žinomai neteisingus duomenis apie asmens pajamas, pelną, turtą ar jų naudojimą ir pateikė juos valstybės įgaliotai institucijai, dispozicijas, akivaizdu, kad šių nusikalstamų veikų atribojimas praktikoje yra labai sudėtingas. Neatsitiktinai, nors Lietuvoje nustatoma nemažai neteisingų duomenų apie pajamas pateikimo atveju, ikiteisminių tyrimų pagal BK 220 straipsnį 2016 metais buvo pradėta tik 69, kai tuo tarpu, ikiteisminių tyrimų dėl sukčiavimų per tą patį laikotarpį buvo pradėta 2695.²⁶

Vertinant sukčiavimo ir nusikaltimų finansų sistemai dispozicijas teoriniu aspektu, galima konstatuoti tokius šių nusikalstamų veikų atribojimo kriterijus: Pirma, sukčiavimo nusikaltimais yra padaroma žala kitiems asmenims o saugomu teisiniu geriu pripažįstama kitų asmenų nuosavybė, turtinės teisės ir turtiniai interesai. Nusikaltimais, numatytais BK XXXII skyriuje žala padaroma finansų sistemai. Antra, kvalifikuotas sukčiavimas yra priskiriamas prie sunkiu nusikaltimu, tuo tarpu, nusikaltimai finansų sistemai yra priskiriami prie nesunkių ar apysunkių nusikaltimų. Trečia, sukčiavimo sudėtis yra priskiriama prie materialijų nusikaltimų sudėčių, o nusikaltimai, numatyti BK 219, 220, 221 straipsniuose yra priskiriami prie formaliųjų nusikaltimų sudėčių.

Galima vertinti, kad tokie teorinio pobūdžio atribojimo kriterijai praktikoje iš esmės neleidžia aiškiai atriboti, pagal kokį straipsnį reikia kvalifikuoti asmens, pateikusio mokesčio deklaraciją su neteisingais duomenimis siekiant išvengti mokesčių, arba iš viso nepateikusio mokesčio deklaracijos. Pvz. baudžiamojoje byloje dėl sukčiavimo, kurioje buvo priimta LAT nutartis Nr. 2K-7-176-303/2015, asmuo žemesnių instancijų teismų buvo nuteistas pagal BK 182 straipsnio 2 dalį už tai, kad būdamas įmonės direktoriumi mokėjo įmonės darbuotojui neapskaičiuotą papildomą atlyginimą, nuo kurio nebuvo apskaičiuojami jokie mokesčiai valstybei.²⁷ Jau minėtose baudžiamosiose bylose asmenys pagal Lietuvos Respublikos BK 182 straipsnio 2 dalį žemesnių instancijų teismų buvo nuteisti už tai, kad nepateikė PVM mokesčio deklaracijos ar neįregistravimo savo įmonės PVM mokėtoju.²⁸

Visose išvardintose bylose apkaltinamieji nuosprendžiai sukčiavimo atžvilgiu buvo panaikinti nurodant, kad nuteistų asmenų veiksmuose yra ne sukčiavimų o nusikaltimų ar administracinių nusižengimų finansų sistemai požymių. Panaikinant apkaltinamąjį nuosprendį byloje, kurioje įmonės direktorius buvo nuteistas pagal BK 182 straipsnio 2 dalį už tai, kad sumokėjęs neapskaičiuotą papildomą atlyginimą įmonės darbuotojui ir nesumokėjo nuo atlyginimo darbuotojui privalomų apskaičiuotų mokėti mokesčių, LAT kolegija nutartyje nurodė, kad „Pažymėtina, kad teismų praktikoje tam tikrais atvejais sukčiavimu pripažįstami ir nesąžiningi mokesčio mokėtojo veiksmai. Antai kaip sukčiavimas kvalifikuojami veiksmai į įmonės apskaitą įtraukiant suklastotas PVM sąskaitas-faktūras, pateikiant mokesčių administratoriui suklastotas PVM deklaracijas ar kitus dokumentus, taip siekiant įgyti valstybės biudžeto lėšas ar panaikinti PVM prievolę valstybės biudžetui tarpusavio užskaitų būdu. Tokia praktika susiformavo atsižvelgus į PVM mokėjimo teisinio reguliavimo specifiką ir galimybę suklastotų sąskaitų-faktūrų ir PVM deklaracijų pagrindu sukurti fiktyvią teisę į šio mokesčio sugrąžinimą (tiesiogiai ar užskaitos būdu). Nors tokios veikos paprastai kvalifikuojamos kaip

²⁶ Informacijos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos puslapis, <<http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/?metai=2016&menuo=12&idAta=1&rt=1&oldYear=2016&id=136&idStat=10®ionas=0&id3=1#Atas-1G>> [2017 01 10]

²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-176-303/2015

²⁸ Žr. išnašas Nr. 20, Nr.21, LAT nutartys Nr. 2K-7-398/2013, Nr. 2K-587/2013.

turtinės prievolės panaikinimas ar išvengimas apgaule, jomis iš esmės fiktyviu pagrindu grobiamos valstybės biudžeto lėšos. Kaip sukčiavimas teismų praktikoje taip pat vertinamas valstybės biudžeto lėšų grobstymas, kai asmuo fiktyviai įdarbinamas (arba darbuotojui fiktyviai didinamas atlyginimas), surašomi ir „Sodrai“ pateikiami melagingi dokumentai apie tokio asmens pajamas, taip sukuriant jam teisę į atitinkamo dydžio motinystės (tėvystės) pašalpą. Tačiau tokios praktikos išitvirtinimas PVM ir motinystės (tėvystės) pašalpų grobstymo byloje nereiškia, kad bet kuris mokestinis nesąžiningumas kvalifikuotinas kaip turtinis sukčiavimas.

Bylos aplinkybės nepatvirtina, kad S. R. veikoje sumokant į apskaitą neįtrauktą atlyginimą buhalterei yra visi objektyvieji ir subjektyvieji sukčiavimo požymiai. S. R. dėl kaltinimo dalies, susijusios su neteisingu PVM deklaravimu, išteisintas, taigi byloje nenustatyta, kad įmonės naudai būtų suformuotos fiktyvios teisės į mokesčių grąžinimą iš valstybės biudžeto. Pinigų, kurie buvo papildomai mokami buhalterei, kilmė nenustatyta. Iš bylos duomenų matyti, kad apskaitomos ir deklaruojamos buvo tokios buhalterės darbo pajamos, kurios atitinka darbo sutartyje nustatytą atlyginimo dydį. Atlyginimo „neoficialios dalies“ mokėjimas buvo suderintas su buhalterė, ji tam neprieštaravo.

Nustatytos aplinkybės rodo, kad, nusprenddamas dalį atlyginimo buhalterei mokėti neoficialiai, įmonės vadovas neabejotinai iškreipė darbo ir mokestinius santykius, nesilaikė buhalterinės apskaitos taisyklių, bendrąja prasme vengė mokesčių ir būtent to siekė. Tačiau šios aplinkybės neleidžia daryti išvados, jog įmonės vadovas padarė sukčiavimą, t. y. siekė fiktyviu pagrindu gauti turtinės naudos valstybės biudžeto sąskaita ir kad būtent taip suvokė savo veiką. Konstatuotina, kad, sistemiškai aiškinant baudžiamuosius įstatymus, neoficialaus darbo užmokesčio mokėjimo pripažinimas turtiniu sukčiavimu pagal požymį „išvengė turtinės prievolės apgaule“ šioje byloje nėra teisingas. Toks kvalifikavimas pagrįstas plečiamuoju sukčiavimo požymių traktavimu ir neatitinka turtinių bei finansinių nusikalstamų veikų atskyrimo pagrindų. Atsižvelgiant į neapskaityto darbo užmokesčio ir išvengtų mokesčių dydį, S. R. kaip įmonės vadovo, veiksmai visiškai atitinka neteisingų duomenų įrašymo į deklaraciją arba į nustatyta tvarka patvirtintą ataskaitą ar kitą dokumentą žinomai neteisingų duomenų apie asmens pajamas ir jų pateikimo valstybės įgaliotai institucijai siekiant išvengti mokesčių (BK 220 straipsnio 1 dalis), taip pat apgaulingo buhalterinės apskaitos tvarkymo (BK 222 straipsnis) nusikalstamų veikų sudėtis. Toks teisinis vertinimas atitinka ir daugybę teismų praktikos pavyzdžių tokio pat ar panašaus pobūdžio byloje (kasacinės nutartys baudžiamosios byloje Nr. 2K-180/2014, 2K-16/2014, 2K-99/2013, 2K-646/2012, 2K-213/2012, 2K-511/2011 ir kt).²⁹

LAT kolegijos argumentacija minėtoje byloje atibojant sukčiavimą nuo nusikaltimų finansų sistemai pateikiama pakankamai plačiai, kadangi yra labai reikšminga formuojamai teismų praktikai sukčiavimo byloje. Analizuojant pateiktą argumentaciją, galima pastebėti, kad vienu pagrindiniu sukčiavimo atibojimo nuo nusikaltimų finansų sistemai, kriterijumi LAT teisėjų kolegija įvertino kaltininko veiksmų tikslą. Nors nutartyje pateiktoje argumentacijoje apie kaltininko veiksmų tikslą tik užsimenama, galima matyti, kad nenustačius tai, kad kaltininkas siekė fiktyviu pagrindu gauti turtinės naudos valstybės biudžeto sąskaita ir kad būtent taip suvokė savo veiką, LAT teisėjų kolegija konstatavo, kad jo veiksmai atitinka ne sukčiavimo, o nusikaltimų finansų sistemai požymius.

²⁹ Žr. išnašą Nr. 27, LAT nutartis Nr. 2K-7-176-303/2015; Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartys baudžiamosiose byloje Nr. 2K-180/2014, 2K-16/2014, 2K-99/2013, 2K-646/2012, 2K-213/2012, 2K-511/2011.

Iš pateiktos LAT teisėjų kolegijos argumentacijos šioje baudžiamojoje byloje bei kitose baudžiamosiose bylose (pvz. LAT nutartis, kurioje buvo vertinama ar politinės partijos veikėjų veiksmai nesumokant mokesčių turi būti kvalifikuoti kaip sukčiavimas)³⁰, galima išgryninti dar vieną praktinį sukčiavimo atribojimo nuo nusikalstamų veikų finansų sistemai, aspektą. Tuo atveju, jei mokestinuose santykiuose kalto asmens siekis gauti turtinę naudą ar išvengti turtinės prievolės mokėti mokesčius buvo tiesioginiu jo veiksmų tikslu pateikiant melagingus duomenis, jo veiksmai turi būti kvalifikuoti kaip sukčiavimas. Tais atvejais, kai turtinės prievolės mokėti mokesčius išvengimas ar turtinės naudos gavimas, net ir esant apgaulės požymiams, buvo išvestiniai, netiesioginiai ir neišvengiami jo veiksmų, pažeidžiant finansų sistemos tvarką, padariniai, jo veiksmai turi būti kvalifikuoti kaip atitinkamas nusikaltimas ar administracinis nusižengimas finansų sistemai.

SUKČIAVIMO ATRIBOJIMAS NUO CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS

Civilinės atsakomybės samprata yra apibūdinama Lietuvos Respublikos CK³¹ 6.245 straipsnio 1 dalyje nurodant, kad civilinė atsakomybė – tai turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius).

Pastaruju metu LAT praktikoje sukčiavimo atribojimo nuo civilinės atsakomybės klausimui skiriama labai daug dėmesio. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo problemos vertinimui nemažai dėmesio yra skiriama ir pastarųjų metų moksliniuose darbuose. Pvz., A.Gutauskas nurodo, kad „vis dažniau konfliktuojantys partneriai bando verslo civilinius santykius spręsti pasitelkdami į pagalbą prokurorus ir baudžiamąją teisę. Pradedami ikiteisminiai tyrimai, kurie tai nutraukiami, tai atnaujinami, kol baudžiamojo proceso „mašina“ pagaliau įsisuka. Taigi šiuolaikiniame gyvenime įsigali „baudžiamoji verslo teisė“. Dažniausi konfliktuojančių verslininkų tarpusavio kaltinimai – sukčiavimas, turto pasisavinimas ir iššvaistymas, nusikalstamas bankrotas, skolininko nesąžiningumas, nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimas ir net piktnaudžiavimas tarnyba. Sudėtingesni verslo sandoriai, jų tarptautinis pobūdis lemia tai, kad kilus ginčui tarp sandorio šalių vis sunkiau būna atsakyti į klausimą: ar ginčo esmė yra civiliniai teisiniai santykiai, ar nusikalstama veika, už kurią gresia baudžiamoji atsakomybė?“³² Panašią nuomonę išsako O.Fedosiuk nurodydamas, kad vienas iš ryškiausių ilgalaikių nukrypimų, būdingų šiuolaikinei baudžiamajai justicijai, yra baudžiamasis persekiojimas už veikas, kurios iš tikrųjų nėra pavojingos ir priklauso ne baudžiamosios teisės, bet kitų teisės šakų reguliavimo sričiai, taip pat dirbtinis apkaltinimas sunkesne nei realiai padaryta nusikalstama veika.³³

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-304-976/2016.

³¹ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas, *Žin.* (1964, Nr. 19-138).

³² *Žr.* išnašą Nr.4, A.Gutauskas, „Teisės apžvalga“ No. 2 (14), 2016, p. 157-167.

³³ *Žr.* išnašą Nr.3, O.Fedosiuk, „Teisės apžvalga“ No. 2 (14), 2016, p. 28-47.

Tokiai išsakytai mokslininkų nuomonei galima pritarti. Lietuvos teismų praktikoje yra pakankami daug pavyzdžių, kuomet tarp asmenų susiklostę civiliniai teisiniai santykiai yra dirbtinai kriminalizuojami. Esant nevienareikšmei teismų praktikai sukčiavimų bylose atsiranda galimybės manipuliuoti baudžiamuoju persekiojimu, inicijuoti ikiteisminius tyrimus sprendžiant civilinius ginčus, spręsti savo verslo problemas konkurentų sąskaita pasitelkiant ikiteisminio tyrimo institucijas ir teismus.

Tokia situacija turi ir kitus neigiamus aspektus. Ikiteisminio tyrimo institucijoms pernelyg dažnai įsitraukiant į verslo partnerių santykių išsprendimą, dirbtinis civilinių santykių kriminalizavimas gali pakenkti visai šalies verslo tvarkai, kadangi iškreipia civilinių ir verslo santykių prigimtį ir svarbą. Nepagrįstas ir pernelyg ilgas civilinių teisinių santykių dalyvių baudžiamasis persekiojimas turi ir kitą neigiamą aspektą. Viena baudžiamosios atsakomybės nuostatų, įtvirtinta Lietuvos Respublikos BK 2 straipsnio 2 dalyje skelbia, kad įstatymo nežinojimas nuo baudžiamosios atsakomybės neatleidžia. Ši nuostata reiškia, kad asmuo net ir tiksliai nežinodamas kokį konkretų nusikaltimą jis yra padaręs, gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tuomet, kai jis suvokia, kad padarė pavojingą, priešingą teisei, veiką. Tuo tarpu, dažnose baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų ikiteisminis tyrimas ir teisminis nagrinėjimas trunka daugiau nei 3-5 metai, byloje yra naikinami ir vėl priimami išteisinamieji ir apkaltinamieji nuosprendžiai. Akivaizdu, kad tokioje situacijoje, kuomet skirtingų instancijų teismai patys nesutaria, ar šio asmens veiksmuose buvo sukčiavimo požymių, nėra teisinga reikalauti iš šio asmens išankstinio suvokimo, ar jo padaryti veiksmai buvo pavojingi ir priešingi teisei, o galutinis tokio asmens nuteisimas ar išteisinimas po kelerių baudžiamąjo persekiojimo metų, kuomet teismai buvo priėmę skirtingus išteisinamuosius ir apkaltinamuosius nuosprendžius, praranda savo paskirtį.

Dėl minėtų priežasčių teisingas sukčiavimo atribojimo nuo civilinių teisinių santykių kriterijų suvokimas teismų praktikoje turi ypatingos reikšmės. Kaip jau buvo minėta, dabartinėje itin gausioje teismų praktikoje sukčiavimo bylose šis kriterijus yra pakankamai išvystytas. Pvz, jau minėtoje baudžiamąjoje byloje 2A-7-9/2013 nurodyta, kad pagrindinis sukčiavimo ir civilinio delikto atribojimo kriterijus yra panaudota apgaulė.³⁴

Toks sukčiavimo ir civilinių teisinių santykių atribojimo kriterijaus apibūdinimas būtų pakankami aiškus, tačiau, kaip jau buvo minėta, pats apgaulės požymis teismų praktikoje yra suvokiamas ypatingai nevienareikšmiai. Būtent apgaulės požymio dažnai neteisingas suvokimas ir vertinimas ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir žemesnių instancijų teismams kelia sunkumų siekiant teisingai kvalifikuoti asmens veiksmus. Akivaizdu, kad esant apgaulės požymio apibūdinimui, pasireiškiančiam tuo, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulėi įgyjant turtą ar turtinę teisę ar panaikinant turtinę prievolę, ikiteisminio tyrimo institucijoms ir teismams kyla pareiga kiekvieną teisinį santykį įvertinti ne tik „tradicinės“ apgaulės buvimo aspektu, bet ir nenustačius „tradicinės“ apgaulės buvimo fakto, pradėti nustatinėti ar kaltininkas nesukūrė situacijos kuomet jis dirbtinai išvengs turtinės prievolės o nukentėjusysis negalės apginti savo pažeistos teisės civilinėmis teisinėmis priemonėmis.

Jau minėtoje baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-516/2008³⁵, kaltininkai nuo ikiteisminio tyrimo pradžios buvo kaltinami turto įgijimu apgaule. Nenustačius išankstinės tyčios sukčiauti (panaudoti apgaulę), šie asmenys buvo išteisinti pirmos ir apeliacinės instancijos teismų. Tuo tarpu, LAT kolegija panaikindama išteisinamąjį nuosprendį nurodė, kad būtina iširti ar jų

³⁴ Žr. išnašą Nr.9, LAT nutartis Nr. 2A-7-9/2013

³⁵ Žr. išnašą Nr. 6, LAT nutartis Nr. 2K-516/2008.

veiksmuose nėra sukčiavimo padaryto turinės prievolės išvengimo apgaule būdu sukuriant dirbtinę situaciją tampant nemokiais.³⁶ Esant tokiam LAT išaiškinimui, apeliacinės instancijos teismas priėmė šių asmenų atžvilgiu apkaltinamąjį nuosprendį.³⁷

Tokia formuojama teismų praktika sukčiavimo bylose suponuoja ikiteisminio tyrimo institucijų ir žemesnių instancijų teismų pareigą kiekvienu atveju ne tik ištirti kokio pobūdžio apgaulė galimai buvo panaudota, bet ir papildomai tirti kaltininko turtingą padėtį ir elgesį kiekvieno sandorio nevykdymo atveju, tikslu nustatyti ar jis nėra sukūręs situacijos kuomet dėl savo nemokumo ar panašaus pobūdžio aplinkybių galės išvengti turinės prievolės.

Turint omenį, kad sukčiavimas daugeliu atveju yra pakankamai sudėtingas savo pobūdžiu nusikaltimas, kad sukčiavimai dažnai padaromi grupės asmenų ir trunka ilgą laiko tarpą, sukčiavimų metu dažnai naudojami sudėtingi apgaulės mechanizmai, apgaulės požymis sukčiavimų bylose dažnai suvokiamas nevienareikšmiai, formuojama teismų praktika įpareigojanti ikiteisminio tyrimo institucijas ir teismus kiekvieną kartą ištirti ne tik panaudotos apgaulės pobūdį bet ir nustatyti ar ši apgaulė nepasireiškė tuo, kad kaltininkas sąmoningai sukūrė situaciją, kuomet jis dėl savo dirbtinio nemokumo ar kitų panašių priežasčių galės išvengti turinės prievolės, neiškus išvengimo turinės prievolės apgaule pabaigos laikas, akivaizdžiai turi reikšmės teisingam sukčiavimo nusikaltimo ir sukčiavimo metu panaudotos apgaulės požymio suvokimui ir taikymui.

IŠVADOS

1) Naujausia Lietuvos teismų praktika sukčiavimo bylose vystoma nuo pat naujojo baudžiamojo kodekso įsigaliojimo dienos, tačiau, nepaisant pakankamai ilgo sukčiavimo normos taikymo laikotarpio ir aktyvių Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir kitų teismų pastangų suformuoti vieningą ir teisingą teismų praktiką sukčiavimo bylose, Lietuvos teismai bei ikiteisminio tyrimo institucijos dažnai susiduria su nevienodu ir neapibrėžtu sukčiavimo nusikalstamų veikų traktavimu, suvokimu ar aiškinimu. Sukčiavimo normos suvokimo ir taikymo problemos dažnai nulemia neprotingai ilgą baudžiamųjų bylų dėl sukčiavimo tyrimą ir nagrinėjimą, neteisingų ar nepagrįstų nuosprendžių priėmimą, nepagrįstą nekaltų asmenų baudžiamąjį persekiojimą ar kaltų asmenų išteisinimą, neefektyvią kovą su sukčiavimo nusikalstamomis veikomis.

2) Viena priežasčių, lemiančių Lietuvoje susiklosčiusią teismų praktikos problematiką sukčiavimo bylose yra įstatymo leidėjo valia sukčiavimo straipsnio redakcijoje, kaip atskirus sukčiavimo požymius, kriminalizuoti veiksmus pasireiškiančius išvengimu ar panaikinimu turinės prievolės apgaule. Apgaulė sukčiavimo sudėtyje yra vertinama kaip esminis veikos požymis, leidžiantis atriboti sukčiavimą nuo kitų nusikalstamų veikų ir nuo civilinio delikto, todėl teisingas

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-224/2008.

³⁷ Vilniaus apygardos teismo nutartis Nr. 1A-567/2008.

apgaulės požymio suvokimas veikose, pasireiškiančiose išvengimu ar panaikinimu turtinės prievolės apgaule, turi ypatingos reikšmės teisingai teismų praktikai sukčiavimo bylose.

3) Formuojant vieningą teismų praktiką sukčiavimo baudžiamosiose bylose LAT apžvalgoje dėl sukčiavimo baudžiamųjų bylų išaiškino, kad apgaulė sukčiaujant panaudojama turint tikslą suklaidinti turto savininką, valdytoją, asmenį, kurio žinioje yra turtas (įskaitant banką), arba asmenį, turintį teisę spręsti teisinį ginčą ir priimti privalomai vykdytiną sprendimą ar kitokius teisinę reikšmę turinčius sprendimus dėl nukentėjusiojo asmens turto (pvz., teismą, antstolį, notarą), o pastarasis, suklaidintas apgaulės, savanoriškai pats perleidžia turtą ar turtinę teisę kaltininkui manydamas, kad šis turi teisę jį gauti, arba panaikina jo turtinę prievolę, ar priima sprendimą dėl nukentėjusiojo turto, turtinės teisės perleidimo kaltininkui ar kaltininko turtinės prievolės panaikinimo. LAT apžvalgoje taip pat išaiškino, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulėi įgyjant turtą, turtinę teisę ar panaikinant turtinę prievolę. Apgaulė išvengiant prievolės naudojama siekiant išvengti situacijos, sudarančios prielaidas kaltininkui būti priverstam vykdyti prievolę (pvz., perleidžiant savo turtą kitiems asmenims, kad nebūtų į ką nukreipti reikalavimo), o ne įtraukiant nukentėjusįjį į jam nenaudingą sandorį ir nesiekiant, kad kitas suklaidintas asmuo patvirtintų kaltininkui reikalingą juridinį faktą.

4) LAT apžvalgoje ir atskirose baudžiamosiose bylose formuojama pozicija, įtvirtinanti nuomonę, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulėi, panaudotai įgyjant turtą ar turtinę teisę ar panaikinant turtinę prievolę, negali būti vertinama kaip neturinti trūkumų, kadangi prisidėjo prie nevienodo apgaulės požymio suvokimo teismų praktikoje.

5) Pirma, išaiškinus, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati kitiems apgaulės būdams buvo esminiai pakeistas apgaulės, kaip „tradicinio“ sukčiavimo požymio suvokimas ir aiškinimas teismų praktikoje. Analizuojant LAT formuojamą apgaulės, naudojamos išvengiant turtinės prievolės sąvoką, galima vertinti, kad toks apgaulės būdas neturi nei vieno apgaulės, naudojamos „tradiciniuose“ sukčiavimuose, elementų. Tokio pobūdžio bylose tyčia atlikti neteisėto pobūdžio veiksmus kaltininkui atsiranda po sandorio sudarymo, nukentėjusysis nėra apgaule įtraukiamas į jam nenaudingą sandorį, visada teisingai suvokia realybę, pats neatlieka jokių veiksmų, naudingų kaltininkui, turtinė prievolė egzistuoja, pripažįstama visų šalių ir gali būti bet kada įvykdyta. Toks „netradicinės“ apgaulės požymių ir elementų traktavimas sukelia sunkumų baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimų, kadangi ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir žemesnių instancijų teismai kiekvienu konkrečiu atveju turi suprasti ir apsispręsti

koks apgaulės būdas buvo panaudotas ir kokius apgaulės požymius reikia nustatyti ir įrodyti. Be to, baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimo ikiteisminio tyrimo institucijoms ir teismams atsiranda preziumuojama pareiga ir poreikis kiekvienu atveju, nenustačius „tradicinės“ apgaulės, papildomai iširti ar nebuvo panaudota „netradicinio“ pobūdžio apgaulė.

6) Antra, net ir išaiškinus, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati kitiems apgaulės būdams, atskirose baudžiamosiose bylose pastebima, kad asmenims yra inkriminuojama ir jie yra nuteisiami už sukčiavimus, padarytus išvengiant turtinės prievolės apgaule, nors jų panaudota apgaulė turi visus „tradicinės“ apgaulės elementus. Išvengimas turtinės prievolės apgaule asmenims dažniausiai inkriminuojamas baudžiamosiose bylose dėl PVM išvengimo ar grobstymo, kitų mokesčių išvengimo pateikiant suklastotus buhalterinės apskaitos dokumentus. Akivaizdu, kad tokiuose asmenų veiksmuose yra visi „tradicinės“ apgaulės požymiai, asmenys yra nuteisiami už sukčiavimus, padarytus išvengiant turtinės prievolės apgaule, kas iš dalies prieštarauja formuojamai LAT nuomonei, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės nėra tapati apgaulei naudojamai įgyjant turtą ar turtinę teisę, ar išvengiant turtinės prievolės. Nevienodas apgaulės, naudojamos išvengiant turtinės prievolės, aiškinimas skirtingose bylose sukelia problemų teisingai suvokiant tiriamų sukčiavimų požymius bei nustatytinus naudojamos apgaulės elementus.

7) Trečia, išaiškinus, kad apgaulė išvengiant turtinės prievolės naudojama siekiant išvengti situacijos, sudarančios prielaidas kaltininkui būti priverstam vykdyti prievolę, toks apgaulės požymių aiškinimas atskirose baudžiamosiose bylose buvo išplėstas į kitus apgaulės būdus, kuomet tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas dėl sukčiavimų, padarytų įgyjant turtą ar turtinę teisę ar išvengiant turtinę prievolės apgaule, buvo nustatinėjami ir vertinami ne „tradicinės“ apgaulės elementai, turintys reikšmės sukčiavimo kvalifikavimui, o „netradicinės“ apgaulės buvimas, pvz., sukčiavimo bylose, kuriose buvo inkriminuotas turto įgijimas apgaule, buvo vertinama ne nukentėjusiojo apgaulingas įtraukimas į jam nenaudingą sandorį, o kaltininko turtinė padėtis ir elgesys po sandorio sudarymo ir turto užvaldymo. „Tradicinės“ apgaulės požymių nustatinėjimo būtinumo sukčiavimo bylose dėl turto ar turtinės teisės įgijimo ar turtinės prievolės panaikinimo apgaule, neigimas akivaizdžiai trikdo teisingą sukčiavimo normos suvokimą ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo žemesnių instancijų teismuose stadijose.

8) Aptarti sukčiavimo požymių, o ypač apgaulės išvengiant turtinės prievolės, sąvokos aiškinimo trūkumai, ir atskirai ir kaip visuma, turi ypatingos reikšmės teisingam sukčiavimo normos ir apgaulės požymio suvokimui ir taikymui. Galima pastebėti, kad nevienodas apgaulės požymio traktavimas ir aiškinimas teismų

praktikoje lemia sunkumus atribojant sukčiavimo nusikaltimus nuo kitų nusikalstamų veikų, ypač nuo nusikalstamų veikų finansų sistemai ir nuo civilinių teisinių santykių. Besivystant tolimesnei teismų praktikai būtina išgryninti ir išaiškinti apgaulės, naudojamos išvengiant turtinės prievolės, sąvoką, požymius ir panaudojimo mechanizmą, aiškiai apibrėžti požymius ir kriterijus, leisiančius atriboti sukčiavimus nuo panašių nusikalstamų veikų finansų sistemai ir nuo civilinių deliktų.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // *Žin.* (2000, Nr. 89-2741).
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, *Žin.* (1964, Nr. 19-138).

Kiti šaltiniai

1. O. Fedosiuk, „Dirbtinis kriminalizavimas kaip teisinės praktikos patologija“, „Teisės apžvalga“ No. 2 (14), 2016, p. 28-47.
2. A. Gutauskas „Baudžiamoji atsakomybė versle: ekonominės veiklos rizikos ir pasitikėjimo verslo partneriai ribos“, „Teisės apžvalga“ No. 2 (14), 2016, p. 157-167.
3. O. Fedosiuk, „Sukčiavimas pridėtinės vertės mokesčio srityje : Samprata ir kvalifikavimo pagrindai“, *Jurisprudencija* 2010, 4(122), p. 169–187.

Teismų jurisprudencija

1. 2012-05-02 Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga, *Žurnalas „Teismų praktika“* Nr. 36.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-516/2008.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-235/2012.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-150/2014.

5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-7-9/2013.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-19-942/2017.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-398/2013.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-171/2010,
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-34/2011.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-587/2013,
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-379/2012.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462/2013.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-27-746/2015.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-587/2013,
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-379/2012.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-516/2008,
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-112/2012,
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos nutartis baudžiamojoje byloje 2K-P-95/2012.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-176-303/2015.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-304-976/2016.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-224/2008.
21. Vilniaus apygardos teismo nutartis Nr. 1A-567/2008.

Internetinis puslapis

Informacijos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos puslapis, <<http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/?metai=2016&menuo=12&idAta=1&rt=1&oldYear=2016&id=136&idStat=10®ionas=0&id3=1#Atas-1G>> [2017 01 10].

SUMMARY

The article deals with the construction of the fraud rule and the relevant practice of the Supreme Court of Lithuania in criminal cases of fraud. It should be noted that the practice formulated by the Supreme Court of Lithuania in the criminal cases of fraud is an ambiguous one therefore the pre-trial investigation institutions and courts of lower instance face the problems of application and interpretation of the article of the Criminal Code of the Republic of Lithuania providing responsibility for fraud. Great attention in the scientific literature and case law is given to comprehension and interpretation of deceit as a substantial attribute of fraud specifying that deceit is the basic attribute that allows delimiting frauds from other criminal offences and from civil legal relations however ambiguous comprehension of the attribute of deceit per se in the case law presupposes theoretical and practical difficulties on purpose to delimit fraud from offences against financial system and from civil legal relations. Ambiguous and often incorrect treatment and comprehension of the attributes of fraud and elements of deceit predetermine groundlessly lengthy fraud trials, unfair or ill-founded court verdicts in such cases, perverse criminal prosecution of innocent persons or acquittals of guilty persons. The aim of the article is to review and analyse the development, causes and topic of the formed case law in the criminal fraud cases, to analyse the concept of the attribute of deceit as well as single elements of this attribute as a particular process, to assess its importance in the formation of case law, business and tax relationships.

In the article special attention is paid to the peculiarities of attributes of fraud used to avoid pecuniary obligations, already formed in the case-law. It is noted that in Lithuanian case-law an opinion is firmly established that the elements and attributes of fraud used to avoid pecuniary obligations are not identical to the attributes of fraud used in the acquisition of property or property right or for removal of pecuniary obligations; while the fraud used to avoid pecuniary obligations can be evidenced by the actions of the perpetrator to avoid the situation that creates preconditions for the perpetrator to be forced to fulfil the obligation (e.g., by transfer of their assets to other parties, so that there would be no one to divert the claim to), and not to involve the aggrieved party into a disadvantageous transaction, and not seeking that the other defrauded person would approve a legal fact necessary for the perpetrator. The article concludes that such description of the elements of fraud used to avoid pecuniary obligations is not complete, is flawed, and in individual fraud cases leads to investigation and examination errors, as the pre-trial investigation bodies and the lower courts not always correctly perceive the type of fraud that has been used. Given that there are different attributes of fraud used to avoid pecuniary obligations and fraud used in the acquisition of property or property right or for removal of pecuniary obligations, in each specific case there is a need to assess what type of fraud has been used. Correct statement of attributes of fraud, or absence of any of such attributes in each specific case determines the correct qualification of individual's actions, allows a fair assessment and distinction between fraud crimes against the financial system and civil legal relations. The article concludes that purification of attributes of fraud used to avoid pecuniary obligations is a further task for the case-law to clearly define attributes and criteria of such fraud, which will allow fair identification, assessment and investigation of fraud offences.

KEY WORDS

Criminal Law, criminal responsibility, fraud, deceit, avoidance of property obligation, offences against financial system

Olegas Šibkovas
„Probleminiai sukčiavimo kvalifikavimo ir taikymo
aspektai Lietuvos teismų praktikoje“

ISSN 2029-4239 (online)
Teisės apžvalga
Law review
No. 2 (16), 2017, p.77-99